

ההופכי של התקינות הפוליטית: מבט פסיכואנליטי על שיח האדון

אורית יושנסקי

מִן הַמָּקוֹם שָׁבוּ אָנוּ צוֹדֵקִים, / לֹא יִצְמַחוּ לְעוֹלָם / פְּרָחִים בְּאֶבֶב. //
הַמָּקוֹם שָׁבוּ אָנוּ צוֹדֵקִים / הוּא רְמוֹס וְקִשָּׁה / כְּמוֹ חֶצֶר. // אֲבָל
סִפְּקוֹת וְאֶהְבוֹת עוֹשִׂים / אֶת הָעוֹלָם לְתַחוּם / כְּמוֹ חֶפְרָפֶרֶת, כְּמוֹ
חֶרֶשׁ. / וְלִחִישָׁה תִשְׁמַע בְּמָקוֹם / שָׁבוּ הִיָּה הַבַּיִת / אֲשֶׁר נִחְרַב.
(יהודה עמיחי, "המקום שבו אנו צודקים")

בשיח האדון של היום, מסמנים של אחרות – של שונות בולטת של סובייקטים – מוסדרים ברטוריקה נורמטיבית, משפטית ומדעית שנועדה להחליק את השונויות בגרון הרגיש של אלה המבקשים סדר חברתי מווסת ומאוזן. כך האחר "מתקבל" ו"משתלב" בחברה ההומוגנית, אבל מבלי שתיפתר כלל המועקה שנוכחותו מביאה, מבלי שיווצר מענה של ממש לנבדלותו הייחודית. בדברים הבאים אנתח את התקינות הפוליטית כרטוריקה המאפיינת בעיקר את שיח האדון בן זמננו, המכונה אצל לאקאן שיח האוניברסיטה, המבקש לתפוס את הסובייקט הבלתי ניתן לתפיסה ולהיענות לתביעותיה של פוליטיקת הזהויות להכרה ולהכלה. אטען שהשיח האנליטי, ההופכי לשיח האדון, יכול להציע מענה לסובייקט האובד תחת הזהות של הקבוצה, לסובייקט שהזדהותו איננה מלאה: לומר טוב (bien-dire) באופן שנוגע בכל אחד ואחת, באופן שיודע-לעשות עם היסוד המציק והבלתי פתיר של הסובייקט ולשאת אותו.

* תודה לחברות קבוצת הקריאה של סמינר 17 במסגרת פורום "עוד – לאקאן", הפורום הישראלי של השדה הלאקאניאני הבינלאומי. תודה מיוחדת לאנה גלמן, ליצחק בנימיני ולנורית שרייבר.

המקום שבו אנו צודקים

התקינות הפוליטית היא המקום שבו אנו צודקים, שבו באמצעות השימוש בשפה אשר מוסכם שהיא תקינה, מוסרית ולא מעליבה אנו דורשים, בצדק, צדק לקבוצות וליחידים שנעשה להם עוול, והחברה – על מוסדותיה ונוהליה – לא הכירה בעוול שנגרם להם. מדובר בקבוצות, בקהילות וביחידים אשר הכוחות ההגמוניים ביקשו לפלוט אותם מהחברה, להעלימם או לנרמל אותם מבלי להכיר בייחודם. להכיר בעוול שנגרם לקבוצות וליחידים הללו ולשאוף ל"הכרה, צדק וריפוי" פירושו לומר ולעשות את המובן מאלי – לפחות עבור רודפי הצדק שבינינו, אלה המבקשים חברה מתוקנת וצודקת יותר לקהילות וליחידים רבים ככל האפשר.

הצדק מתקשר לחוש המשותף (קומון סנס) החברתי, למה שהכול, או למצער – הרוב, מסכימים שהוא נכון וצודק. במסה זו אקשור את הצדק לשיח האדון המודרני, שלאקאן מגדירו שיח האוניברסיטה. לאחר מכן אנתח את התקינות הפוליטית כשייכת לשיח זה. לבסוף אציע את האמֶר הטוב (bien-dire) של השיח האנליטי כהופכי לתקינות הפוליטית של שיח האדון המודרני. אפתח בהצגה קצרה של ארבעת השיחים שבהם לאקאן עוסק בסמינר 17, **ההופכי של הפסיכואנליזה** (Lacan 2007 [1991]) – שיח האדון, שיח ההיסטוריה, שיח האוניברסיטה והשיח האנליטי – ואסביר את השינוי המבני וההיסטורי שאותו לאקאן מתאר כמעבר משיח האדון, המאפיין את יחסי הכוחות החברתיים בתקופה הפיאודלית ובקפיטליזם המוקדם, לשיח האוניברסיטה, שבו רווחת התקינות הפוליטית בזמננו.

לאקאן מגדיר שיח כחיס חברתי, כמערכת יחסים בין מיקומים שונים, בין פוזיציות ותפקידים חברתיים שונים בסדר הסמלי. שיח האדון הוא, באופן כללי, השיח של הנורמות, של הכללים המוסכמים, של האידיאולוגיות השקופות והאמיתות המוסכמות, של נוסחאות מסוג "כך צריך", "כך מקובל", "כך עושים ואומרים כולם". אף שבשיח זה מתקיימת מערכת יחסי הכוחות הדיאלקטית של עבד ואדון, שיח האדון אינו מכונה כך רק על שם הפרסונות האוחזות בפונקציות של שררה, אלא גם משום שההנחות, האמירות והפרקטיקות הפועלות בו מתקבלות בו כציוויים מוחלטים שמתפקדים כאמיתות אידיאולוגיות שקופות, נכונות וכמו מובנות מאליהן, אמיתות שליטות שערעור עליהן נתפס כחריגה וכהפרעה למהלך התקין של הדברים. שיח האדון מתקשר אפוא ל"מקום שבו אנו צודקים" משירו של עמיחי שצוטט קודם, מכיוון שזהו שיח של מה שמקובל ומוסכם שהוא צודק ונכון – השיח של האמיתות שהן נחלת הכלל.

השיח האנליטי איננו מתנגד לשיח האדון ולשיחים האחרים – שאף שהם נבדלים משיח האדון, הם גם ממשיכים אותו במובנים שיובהרו להלן – אלא הוא מבקש לפענח את השיחים ממבט ביקורתי ולהציע דבר מה אחר, אומר טוב, הופכי, שעליו ידובר בהמשך. שיח האדון, וכמותו גם שלושת השיחים האחרים, הם הכרחיים במובן זה שהתביעות לצדק והתיקונים החברתיים המתקיימים בהם הם ניסיונות קבילים להתמודד עם אי-הנחת

שבתרבות וליצור חברה טובה יותר בכל סיבוב שיחי. אולם שלושת השיחים, ובעיקר שיח הארון ושיח האוניברסיטה, מחמיצים משהו שהשיח האנליטי עשוי לספק לו מענה. הם מחמיצים את המקום ה"תחוח" של הסובייקט, זה שאיננו האגו או האינדיווידואל של השיח הליברלי אלא הסובייקט של הלא מודע; סובייקט שמתעניין בסינגולריות שלו ומעוניין לגעת בידע אחר, לא מודע, ולא בהזדהותו של היחיד עם הקבוצה; סובייקט שאינו נוכח במלוא הדרו הנרקסיסטי, אלא שהווייתו חומקת וכמעט בלתי ניתנת לתפיסה. הוא מבליח לרגע, צץ ומופיע בין המילים, במה שנסתר בדיובור, בצד התפר של השיח. שיח הארון והגרסה המודרנית שלו, שיח האוניברסיטה, מחמיצים אמת של הסובייקט, אמת שאינה יכולה להיאמר עד הסוף, שאינה ניתנת לתפיסה, שחומקת ברגע שהיא נתפסת. אמת בלתי נתפסת זו של הסובייקט איננה צודקת; היא סדוקה. היא גרעין של ספק הסודק את הארמה הקשה של הצדק, שעליו הכול מסכימים. האמת המבליחה של הסובייקט אינה הולמת בהכרח את הצדק המתקבל כאמת מוחלטת בשיח הארון או בשיח האוניברסיטה. אם שיח הארון או שיח האוניברסיטה הם מעין אקווריום שבו שוחים הדגים האינדיווידואליים עם הזרם של הקבוצה ושל ההמון, הסובייקט שהולך בכיוון איוויו הלא מודע הוא דג אחד שקופץ לרגע מעל למים, עם האמת החמקנית הבלתי סחירה שלו, הנלחשת או הנזעקת. הסובייקט מחפש את הצדק שמעבר לצדק, את האומר הטוב שמעבר לתקינות הפוליטית. הוא מציב סימני שאלה במקום "הרמוס והקשה", אם גם הצודק, המוסרי והנורמטיבי, של התשובות המוחלטות.

השיח שהמהלך הביקורתי מאפיין אותו במיוחד הוא השיח של ההיסטורית. זהו שיח של ביקורת מצד הסובייקט, שנמצא במעמד של "עבד" או של "אחר" ביחס לשיח הארון. הביקורת מתייחסת לאי-צדק כלשהו. לדוגמה, השיח הפמיניסטי יבקר את השיח הפטריארכלי ויבקש להפיל את הארון מהכס – לא בהכרח ארון מסוים (אם כי גם זה קיים), אלא את הנורמות הפטריארכליות עצמן כנורמות שליטות. השיח האתני והעדתי יבקש לערער את הדומיננטיות של מה שמכונה בעולם "הגבר המערבי הלבן", ובישראל – את ההון הסמלי שמיוחס ל"אשכנזיות", ולתת קול ומקום לקהילות שהופעלו כלפיהן מסמנים מבזים וסטיגמות משפילות, קהילות שהודרו ממרכזי הכוח החברתיים והתרבותיים ונתבעו להיטמע בישראליות האשכנזית באמתלת "כור ההיתוך" הבן-גוריוני. שיח ההיסטורית, כמו פניה של הלנה מטרויה, "משיק את אלף הספינות" של שיח הארון, מערער על מסמניו, מערער איוויו לדעת ולעבוד כדי לעשות סיבוב נוסף, טוב יותר, של תיקון חברתי.

בסמינר 17 לאקאן מתאר את המעבר המבני וההיסטורי משיח הארון לשיח האוניברסיטה דרך הערעור על שיח הארון ועל הפונקציה של הארון מצד שיח ההיסטורית. הסדר החברתי שבו שלט שיח הארון אופיין על ידי הדיאלקטיקה של הארון והעבד, כאשר הארון שלא ידע לעבוד הסתמך על הדעת-עשות (savoir-faire) של העבד. ברגע היסטורי מסוים, שהוא גם פרדיגמטי, עבר שיח הארון שינוי, היסטריזציה מצד שיח ההיסטורית, כאשר אלה שתפקדו

כאדונים ביקשו לדעת והחלו לעבוד. אולם סופו של המומנט המהפכני הזה היה צמיחתו של שיח אדון חדש – שיח האוניברסיטה. בשיח זה הירדע המדעי מצוי תחת שרביטן של קביעות ושל נורמות המסמנות היררכיה של ידע וקובעות איזה ידע יש לדעת, איזה ידע ישרת את המדינה ואת החברה, מהן הפרדיגמות המדעיות ה"נכונות" ועל סמך איזה ידע על האזרה לפעול ולתפקד בחברה. הידע האפיסטמי הרצוי הוא כוח. שיח האוניברסיטה איננו בהכרח או אך ורק השיח המתקיים בין כותלי האוניברסיטה. גם אם לאקאן כינה אותו כך מתוך ביקורת על שיטת צבירת הנקודות האקדמיות שהחלה להתפשט באוניברסיטאות בסוף שנות השישים בצרפת, שיטה שהעידה על הברוקרטיזציה של הידע ועל כימותו, הכוונה היא לשיח המעמיד את הידע המדעי לשירות הכוח ובעלי האינטרסים. אם כיום חלק מההתביעות לתקינות פוליטית מגיעות מאגפים מסוימים באוניברסיטה, הרי זה משום שאגפים אלו אחוזים בשיח האדון המודרני הזה, כלומר אחוזים בשיח מדעי (פסיכיאטרי, אנתרופולוגי, היסטורי וכיוצא באלה) העומד לשירותו של שיח האדון – השיח המעמיד תו תקן לדיבור הפוליטי הנכון לזמננו.

אם כן, השיח פועל מתוך סיבוכים אינסופיים של ניסיונות שיפור וקדמה, ניסיונות הכרחיים ובלתי נמנעים לייצר חברה מתוקנת ככל האפשר. יתרה מזו, כולנו נתפסים בהם ואף מכוונים על ידם כסובייקטים. כולנו שוחים ב"אקווריום" של השיח. אבל כאפקט של השיח, הסובייקט יכול גם לחתור תחתיו, לעשות לו היסטריזציה, או לחלופין להתבונן בשיחים מהזווית האנליטית, זווית שמשעה ומעכבת את סיבוכיהם. השיח האנליטי עושה היסטריזציה לעמדה ההיסטרית בשיח: במקום שבו עמדה זו פונה לאדון מדומיין כדי לחלץ ממנו דגם משופר של אדון, במקום שבו היא תובעת מן האדון להשתפר, ללמוד, לעבוד ולתפקד טוב יותר, השיח האנליטי חוצה את שיח האדון ועונה על שאלה בשאלה (כשאלתו של פרויד לדורה, "ומה חלקך בדבר?"), כדי לחצות את דיאלקטיקת האדון והעבד שהעמדה ההיסטרית נתונה בה ולהגיע לאיווי הסינגולרי של הסובייקט, איווי שניסוחו האניגמטי – באומר טוב, שאיננו המילה האחרונה – נוגע-לא-נוגע בממשי של הסובייקט.

מעגל הצדק אינו נשלם לעולם. בכל סיבוב בין שיח ההיסטרית לשיח האוניברסיטה בן זמננו נמצא קבוצות מודרות חדשות שלא הבחנו בהן קודם, יחידים דחויים שתובעים את עלבונם ואת ייצוגם, ונוסף על כך גם את התביעה לדבר באופן מוסרי יותר, "נכון" ומנומס יותר, לסמן באופן שאינו מעליב את הקבוצה המוחלשת או השולית ואת אלה שמזדהים איתה, לדבר בשפה תקינה פוליטית. באופן כללי, ובפרט ביחס לתקינות הפוליטית, שיח האדון, שיח ההיסטרית ושיח האוניברסיטה כוללים סיבוכים חזרתיים של סטגנציה ושינוי; סטגנציה של מסמנים שהופכים לקלישאות ולנוסחאות נדושות (למשל הביטוי "תקינות פוליטית"), שאינן משמשות את המסומנים שאותם הן מתיימרות לייצג ואפילו מבזות את המסומנים האלה. מכאן, דרך היסטריזציה של השיח, נמצאים מסמנים חדשים שמבקשים להלום בדיוק רב יותר את מושאיהם העיקשים והסוררים, אלא שגם מסמנים אלו נשחקים,

מוטחים בחוזקה באחר (במושא) שאותו הם אמורים לזהות ולייצג כמו חותמת שהדיו שלה יבש, עד שלבסוף הם מוחלפים במסמנים אחרים, וחוזר חלילה.

לפני שאכנס לעובי הקורה של תהליך מעגלי זה אנסה לפרק את הביטוי השגור "תקינות פוליטית", או במילים אחרות, לעשות לו אנליזה. המסמן "תקינות" משמעו היעדר קלקול, נורמליות. מה שתקין עובד "כמו שצריך", "כראוי". שיח הארון הוא שיח של נורמליות ושל מוסריות. זהו השיח שבו המצאה חתרנית או ידע חדש הופכים לנחלת הכלל, מוגדרים כטובת הכלל והופכים לנורמות מקובלות שמי שחורג מהן מוקע ולעיתים מוחרם. ה"תקינות" מעמידה את התקן, ולכן איננה ששה לתיקון נוסף. היא מבקשת להכניס אל המסגרת התקנית, ה"נכונה", את מי ואת מה שחורגים ממה שנתפס כמוצדק וכמקובל. אלא שמה שנכון וחופף את הצדק איננו זהה לאמת של הסובייקט הסינגולרי, הסובייקט של הלא מודע. האמת הזאת איננה נכונה, אלא שקועה בממשי; היא אינה ניתנת לתקינות פוליטית מכיוון שאינה ניתנת להיאמר כולה, אלא באומר טוב, אניגמטי, פיוטי, עקמומי, נלחש, שתוק.

ה"פוליטית" הוא מסמן טעון. ב"תקינות פוליטית" הכוונה היא לכך שהמסמן או הביטוי התקין אמורים לספק ייצוג הולם ומדויק ככל האפשר לקבוצה וליחיד המשוך אליה בתוך פוליטיקת הזהויות. אם יחיד או יחידה מחילים על עצמם מסמן כגון "א-בינרי" ביחס לזהותם המגדרית, הרי הם נושאים זהות זו בכל יציאה מהארון הזהותני, ובתפקידיהם החברתיים והסמליים הם מבקשים להיות מזוהים עם המאפיינים הגנריים הקבועים תחת הדינמיקה של מסמן צף זה. מנקודת המבט של השיח האנליטי, ניתן לשאול אם אפשר להגיע לאומר שנמצא מעבר לתקינות של שיח הארון ואם יש אפשרות לפוליטיקה אחרת שמעבר לפוליטיקת הזהויות, ויתרה מזו – מעבר לפוליטיקות של מעמדות או של קבוצות, שבהן הסובייקט מזדהה באופן דמיוני עם קבוצה כלשהי (זהותנית, לאומית, מעמדית, צרכנית) ומתרחק מן האיווי שלו. הדיון שלהלן יוקדש לשאלות אלו.

הלופ של שיח האוניברסיטה

סיבובי השיח שתוארו כאן – משיח הארון דרך שיח ההיסטרית ועד שיח האוניברסיטה – מבקשים, בהקשר של התקינות הפוליטית, להגדיר ולייצג דבר מה שאיננו ניתן להגדרה ולייצוג בתנאים של תקינות פוליטית, כלומר בתנאים שבהם מה שמיוצג הוא ממד פרטיקולרי וחלקי של הסובייקט, היותו אינדיווידואל, שלפיו הוא מתפקד בסדר החברתי, בשיח הארון. בתקינות הפוליטית, מה שמיוצג עבור האחר הגדול של הסדר החברתי הוא זהות של הסובייקט שמשייכת אותו לקבוצה זו או אחרת שאיתה הוא מזדהה (מגדר, העדפה מינית, מוצא אתני, דעה פוליטית, מצב רפואי ועוד), בעודו תובע הכרה בזהות זו ובאחרות הקשורות אליה ומתנגד להדרתן או להעלבתן. ההזדהות איננה לא-אמיתית; הזהות, והתביעה להכרה בה ולשיח לא פוגעני ביחס אליה, מספקות נקודת כפתור דמיונית, רגעית ומתעתעת, איחוי זמני בין מסמן למסומן. אולם דבר מה חומק מן הייצוג הזה. מה שחומק מן

התקינות הפוליטית הוא הסובייקט בסינגולריות שלו, בגורם שהופך אותו ל"בלתי נסבל": גרעין אנטגוניסטי, שמחולל אי-נחת בסובייקט ובאחרים, שאיננו ניתן להכרה ולשיום, שהוא ממשי, עודף וחסר אומדן ושאינו ניתן למיפוי, למיון ולפירוש (ראו למשל ז'יז'ק 2022). לאקאן מכנה את הגורם הזה אובייקט a קטנה (objet petit a), א-סובסטנציה, לא-אובייקט, מה שמציין את החסר שבסובייקט, את מה שהופך את הסובייקט לשסוע, לחסר, ומכונן בו איווי לא מודע, חתרני, שאינו הולם בהכרח את התביעות ואת הנורמות של שיח האדון. אובייקט a קטנה, מעין קוונטום אנרגיה בלתי ניתן לשיעור, הוא גם הגורם שמניע את הסיבובים השיחיים המבקשים להתמודד עימו, לעשות איתו דבר מה, לפלוט אותו ולהיפטר ממנו או להשתמש בו ולביית אותו, למשל כאשר אותו קוונטום של אנרגיה שהוא עודף התענגות הופך בשיח האדון לערך עודף, לדבר הניתן לכימות.¹

התקינות הפוליטית, כתגובה של השפה ושל השיח לעולות חברתיים, לא-שוויון ולחוסר צדק, כוללת את ההנחה שהביטוי הכוללני והזהותני התקין יספק כל אחד ואחת בקבוצה המיוצגת בביטוי התקין פוליטית (ואולי גם מחוץ לקבוצה זו) באופן שירגיע ויאלחש את אי-הנחת של הסובייקט, את הסטייה הייחודית שלו ממה שנקבע כנורמה או את ההפרעה שהוא מהווה לאחרים. בשיח הקפיטליסטי של זמננו, שהוא השיח החמישי אצל לאקאן,² הביטוי התקין פוליטית הוא גם סימן רשום, סמל מסחרי, לוגו שמייצג את הזהות של היחיד ואת קבוצת השייכות שלו, שעימן היחיד יכול לשווק את עצמו כמוצר ואולי אף כמותג במסגרת שיח של "העצמה" שמחזק את הזהות הפרטיקולרית, שמעצים את האינדיווידואל, את האגו, על חשבון הסובייקט של הלא מודע, ומחזק את הזהות הקבוצתית על חשבון הסינגולריות של הסובייקט.

אולם מה מקורו של הלוגו הזה? הבה נפנה לעזרת המדע: יש כך משהו בלתי פתיר, אולי המדע ידע מהו – לא המדע כשדה מחקר, כמקום שבו מציבים שאלות ומחפשים אמיתות, אלא המדע בשירותו של שיח האדון, קרי שיח האוניברסיטה. כך תסופק הוכחה חותכת, מדעית, נייטרלית (לכאורה), ולכן לא מעליבה או מבזה, לכך שיש לך משהו. משעה שהשיח המדעי נבלע בשיח האדון הביופוליטי הוא מתיימר לספק את האמת האולטימטיבית על אובייקט המחקר האנושי, בעזרת סטטיסטיקות ומחקרים אמפיריים. השיח המדעי מבקש לכבוש את האניגמה של הממשי הנפשי ולתרגמה לידע אפיסטמי. מדע הרפואה, חקר המוח, האתנולוגיה, הסוציולוגיה, הפסיכותרפיה והפסיכולוגיה הניסויית מתנדבים לפתור את האנטגוניזם האנושי ולעזור לנו, הסובייקטים החיים בחברה, לשמור על רווחה (well-being)

1 ה־a קטנה איננה אובייקט אמפירי, אלא נועדה להחליף את החסר שבסובייקט, ומתוך כך היא חומקת מכל סימון או הכרה. יש לה כמה תפקידים לאורך הוראתו של לאקאן. היא אובייקט סיבת האיווי, מה שמניע את הסובייקט להתאוות; האובייקט שמסמן עודף התענגות; והאובייקט שסביבו טובב הרחף.

2 את השיח הקפיטליסטי פיתח לאקאן לאורך שנות השישים והשבעים, למשל בהרצאה במילאנו ב־1972 (Lacan 1972).

ועל חיים ללא מתחים בינינו לבין עצמנו וזה לצד זה, לפי עקרון העונג. לעיתים קרובות מאוד נמצא שביטויים תקינים פוליטית הם תוצרים של דיונים מדעיים אשר כשלעצמם אינם לא־פוליטיים, כלומר הם נתונים כבר בשיח הארון:³

א: מה יש לו?

ב: יש לו מוגבלות שכלית־התפתחותית.

א: מה יש לה?

ב: היא על הספקטרום.

א: מה יש לו?

ב: הוא אפרו־אמריקני.

סיבוכי השיח שחותרים לייצוג לשוני מלא והולם יותר לקבוצות וליחידים המזדהים או המזוהים עם קבוצות שונות משקפים גם שינוי ערכי, מוסרי ומדעי, הודות להיסטריזציה המניעה את שיח הארון ואת שיח האוניברסיטה. ה"אפרו־אמריקני" שהחליף את ה"כרשי" החליף למעשה את מדעי הגזע בהיסטוריה חברתית, כשם שהפסיכיאטריה הרדיקלית מיסודו של קלוד שטיינר והפסיכולוגיה הביקורתית הכניסו לפרקסיס שלהן את המחשבה על המעמד החברתי שמטופלים נושאים עימם ועל יחסי הכוחות המתקיימים מחוץ לקליניקה ולעיתים גם בתוכה. העניין הוא שהמוצא הייחודי, המעמד, השונות המנטלית והקוגניטיבית של סובייקטים – כל אלה אינם זרים לשיח האנליטי. אדרבה, השיח האנליטי מכון למענה לסובייקט שיש לו היסטוריה שחותכת בין מוצאים, מעמדות ופרה־דיספוזיציות מנטליות, אלא שנוסף על כל אלה, השיח האנליטי מחפש אחר האומר הטוב עבור הסובייקט הסינגולרי, הסובייקט של הלא מודע, על שלל נקודות החיתוך ההיסטוריות, החברתיות, המשפחתיות והלשוניות שנטבעו בו ועל האופנים החד־פעמיים, הלא מודעים, שבהם הן נטבעו דווקא כך, דווקא בו. מעבר למה ש"יש לו", לזה שזורתו האלביתית – תהיה אשר תהיה – מסומנת על ידי השיח המדעי האדנותי (הוא שיח האוניברסיטה) והתקינות הפוליטית שלו, השיח האנליטי מחפש אחר אומר טוב לסובייקט, זה שאין לו מילים אלא בביטוי אינטימי שאיננו שגור.

ההתדרדרות של מילים וביטויים תקינים פוליטית מן השיח המדעי אל השפה העממית והפיכתם לכינויי גנאי, במעין הליך קרנבלי שמשחזר כביכול את התהליך הקונטינגנטי של ייצור עובדות מדעיות,⁴ עושות שימוש בשיח האוניברסיטה לצורכי ביזוי מבלי להשתחרר

3 על יחסי הגומלין שבין נוהלי היעילות והאיכות של המדע ובין התקנים והחוקים של המדינה ועל הכפפתו של המדע למגמות חברתיות שונות בשיח ראו לוראן 2011.

4 ראו Latour and Woolgar 1986. למעשה, לאטור ו־וולגר מקיימים בספרם הליך קרנבלי כזה כשהם עוקבים בתמימות מעושה אחרי עבודתם של מדענים במעבדה. הם כותבים על האופן שבו גורמים קונטינגנטיים כגון אופן התייעוד של תהליכים במעבדה, שיקולים פוליטיים של יוקרה, אינטרסים אישיים ואינטראקציה בינאישית הם חלק בלתי נפרד ממה שנתפס כלפי חוץ כתגלית מדעית, בשעה שבפועל הוא הבניה חברתית ותרבותית.

משיח זה. שיח האוניברסיטה שומר על תוקפו האדנותי אבל בה בעת הוא מורד מרום מעמדו, כפי שההיסטרית בשיח ההיסטרית פונה אל האחר ומשפילה אותו בעודה תופסת אותו כאדון ומכוננת אותו ככזה. אך ההליך הקרנבלי וההיסטרי הזה מצליח לתפוס דבר מה ששיח האוניברסיטה, על תקינותו הפוליטית, מקפיד שלא לדעת – הוא מזהה לרגע את הגרעין הבלתי נתפס והמציק שבסובייקט לפני שזה נשמט ממנו, מבלי שתהיה לו היכולת לשיים גרעין זה או ללכוד אותו בממש: "מפגרי!", "אוטיסטית!", "כושי!" הם עדיין אבחנות מדעיות-אדנותיות, וזה אולי הדבר אשר מעניק לגידוף יתר כוח, אלא ששיח ההיסטרי(ת) ביטל את תוקפן של הפרדיגמות המדעיות שבהן אבחנות אלו היו קבילות, והתוצאה היא סיבוב שיחי נוסף שבו שיח האדון מגיב לאתגר ההיסטרי, משקם את מעמדו מזה ונענה לרגישויות החברתיות מזה, ומייצר מסמנים חדשים, תקינות פוליטית חדשה, שיח אדון (מודרני) חדש.

במילים אחרות, מה שמתגלה בתהליך שבו ביטויים "ניטרליים" שהיו תקינים פוליטית לזמנם נשחקים והופכים לכינויי גנאי הוא היסוד האדנותי, הזהותני והמכליל, העוברת שהביטוי או המילה מסמנים קבוצה שהחברים בה משויכים אליה על פי חלוקה מדעית אדנותית או סטטיסטית, ולא אומר דיסקרטי שמיועד לסובייקט אחד וייחודי. יסוד אדנותי, זהותני ומכליל זה שכן בביטויים אלו מלכתחילה, והוא המביא כעת למחאה ההיסטרית שממליכה שיח אדון חדש, תובעת מהאדון להשתפר ולשיים את הקבוצה הנבדלת באופן מדעי יותר, נקי יותר ונייטרלי יותר. היסוד האדנותי הזה גם מאפשר כעת ביוזי של אותה קבוצה ושל הסובייקטים המשתייכים אליה חרף רצונם או על פיו. היסוד האנטגוניסטי של הסובייקט שמשוך לאותה קבוצה אינו נמחק ואינו משוכך, והסובייקט נרגם בכינויים שהיו תקינים ומקובלים בעבר, נשחקו והפכו לגידופים.

דוגמה לכך היא מדרג ה-IQ שיצר הפסיכיאטר והאאוגניסט האמריקני הנרי הרברט גודארד ב-1910 למיון רפי שכל. שלוש הקטגוריות ההיררכיות שיצר – טיפש (moron), שסימן את דרגת ה-IQ הגבוהה ביותר מבין רפי השכל, אימבציל, ואידיוט (שסימן את האי-קיו הנמוך ביותר) – שימשו הגדרות מדעיות לגיטימיות עד שנות השבעים אף שהיו שנויות במחלוקת. בהמשך הפכו מסמנים אלו לכינויי גנאי, והדבר הוביל ליצירתם של מסמנים תקינים חדשים ("פיגור שכלי" קל או קשה), שנשחקו גם הם והפכו לשמות גנאי. בשנת 2017 קיבלה כנסת ישראל את הצעת החוק להחליף את המונח "פיגור" במונח "מוגבלות שכלית התפתחותית" (חדשות הכנסת 2017).

נראה שמיקומה של דוגמה זו בשדה הפסיכיאטרי והקוגניטיבי איננו מקרי. שיח האוניברסיטה מנסה ללכוד את ציפור הנפש, את אותו אובייקט אנטגוניסטי חמקני שנמלט ברגע שהוא נתפס. השיח עושה שימוש בשפה, המבקשת לתפוס את מה שלא ניתן להיאמר, אם בדרך תקינה פוליטית ואם בדרך "נמוכה" ומגדפת. בתווך נותר הסובייקט, כמעין לחישה בלתי נתפסת.

האומר הטוב (le bien-dire) כהופכי לתקינות הפוליטית

איזה מענה יכול השיח האנליטי להעניק לסובייקט הנתפס בשיח האדון, בפוליטיקת הזהויות ובתקינות הפוליטית המלווה אותם? בראש ובראשונה אין זה מענה שמתנגד לסיבוכי השיח של שיח האדון – שיח ההיסטורית – שיח האוניברסיטה. הוא אינו מתנגד לתקינות הפוליטית על אף הכשל שהוא מזהה בה, אלא מבקש להציע דבר אחר. השיח האנליטי מציע תנועה עדינה, לטרלית, כזאת שאיננה לגמרי מהפכנית אבל היא רדיקלית ב"לא-כולה" שלה. זו תנועה שאין לה דבר עם קריאות ליברליות או פסאודו-ליברליות ל"חופש ביטוי", עם שמרנות המבקשת להגן על קבוצות כוח שהפריבילגיות שלהן מאוימות כיום, או עם השיח השמאלי הפרוגרסיבי הקבוע של פוליטיקת הזהויות. אם נדמה כי דברים אלו תואמים את השיח הליברלי, אזי אין מדובר בליברליזם של האינדיבידואל, "פתית השלג" השואף להיטיב עם עצמו, אלא במעין ליברליזם של הסובייקט החתרני של הלא מודע, זה שתביעותיו הברורות והגלויות, המודעות, עומדות במתח עם איוויו, שבו אפשר אולי לגעת לרגע באומר הטוב. הליברליזם, שמתוכו צמחה הפסיכואנליזה, אפשר את המחשבה על היחיד והביל לאתוס הפסיכולוגיסטי, אבל הפסיכואנליזה איננה פסיכולוגיה. באוריינטציה הלאקאניאנית, לפחות, העניין אינו ביחיד המודע והאוטונומי אלא בסובייקט של הלא מודע. מכאן גם החתרנות של הפסיכואנליזה ביחס לשיח שאפשר אותה: לפרק את מה ששגור – בשפה, במחשבה, בפרקטיקות – ולהמשיך לשאול, לעשות עוד סיבוב שיח מעבר לזה ההיסטרי. זו ההיסטריזציה של ההיסטרי שבאה מצד השיח האנליטי ושאינה מאפשרת את הסטגנציה של השיח.

השיח האנליטי מציע לכל סובייקט וסובייקט את המקום ה"תחוח" של הספקות והאהבות ("כְּמוֹ חֶפְרֶפֶרְת, כְּמוֹ חֶרִישׁ"). לאקאן תיאר את המקום הזה כ"הופכי" – מה שאיננו ההפך אלא צד התפר, הצד האחר של הבר, שכאשר הוא מונח על העור הוא עלול לגרד ולהציק. כלומר, אין זה מענה שתואם בהכרח את עקרון העונג. הוא כולל את הנחת הלא מודע, את ההכרה בכך שיש בסובייקט גורם בלתי פתיר, סימפטומטי, שמעורר אי-נחת בסובייקט עצמו ובאחרים סביבו. גורם זה אינו ניתן למיצוי ולשיום לפי המסמנים של שיח האדון, כלומר לפי התקינות הפוליטית המאתרת את ה"בעיה" של הסובייקט בזהותו ובהזדהויותיו ומבקשת לרכך אלמנטים מאיימים-כביכול של הזהות בעזרת השפה של שיח האוניברסיטה. הגידופים הקיניים (kynic) שהתקינות הפוליטית מתהפכת בהם הם אמנם הופכי של התקינות הפוליטית, אבל גם הם אינם מצליחים לתת מענה ייחודי לאידיוסיןקרטיות של הסובייקט.

התמודדות אנליטית עם הגורם האנטגוניסטי של הסובייקט אינה מבקשת לשכך או למחוק את הגורם הזה, אלא לעשות-איתו באופן שמאפשר לכל אחד ואחת לחיות איתו מעט טוב יותר. זה (י)סודו של הלומר-טוב, של האומר הטוב (le bien-dire): הוא עוצר את סיבוכי השיח, או לפחות מעכב אותם, כדי לאפשר סיבוב טוב יותר. האומר הטוב יכול להיות מילה פואטית וגם פוליטית אשר נוגעת ולא נוגעת בממשי של הסובייקט, מילה

ייחודית עבור הסובייקט הסינגולרי, עבור כל אחד ואחת, מילה עבור מה שאין לו מילים. מילה פיוטית, לעיתים מטפורית או שוות קול (אקוויוקלית), משפט או ביטוי אניגמטי שיש בהם מן העורמה, מן ה־Witz, מן החוכמה של פליטת הפה. היא יכולה לשיים משהו מהאיווי של הסובייקט ולגלם הבטחה הנוגעת להווייתו, כמו בדבריו של ישו לתלמידו פטרוס: "אתה כיפא ועל הצור הזה אבנה את קהילתי ושערי שאול לא יגברו עליה" (מתו 16: 18). ה"צור", כיפא (פטרוס), הוא גם אותה אבן נגף שהיא אבן הפינה של הסובייקט שמתקשרת לזהותו האישית, לשמו הפרטי ביותר.

האומר הטוב יכול להיות תגלית, ידע חדש, כזה הנוגע לסובייקט או למדע; ידע מערער, שאינו הופך למוסכמה או לנורמה של שיח האדון אלא סודק נורמות ומוסכמות מכפיות, מעמידן בספק, מהווה אבן נגף שמבקיעה את המקום הקשה והרמוס. זהו אומר שהולך אל מעבר ל"הכרה, צדק וריפוי" שהוזכרו בתחילת הדברים. אין בו חיפוש אחר הכרה, אישור או ערך פאלי הנגזרים מהם, הוא אינו משכך ואינו מבקש צדק מוחלט לכול. מכאן שהריפוי אינו סוגר את החסר. הוא נוגע לממשי של הסובייקט, למה שההגדרות התקינות פוליטית של שיח האוניברסיטה אינן מייצגות ואינן מספיקות לו. הריפוי הוא בדעת-עשות של הסובייקט עם אי-הנחת שבו, עם הסימפטום המכונן אותו. זהו מעין קונץ בלתי נתפס ובלתי אפשרי שאומר טוב יכול לומר או להדהד. האומר הטוב מתקשר כאן לאקט האנליטי, אקט שהוא אומר הנוגע בממשי הבלתי אפשרי שממנו הוא צץ, כלומר מה שמגדיר מחדש את תנאי האפשרות – קפיצה אל מעבר לאקווריום של השיח, כזאת שמחוללת אדוות בסובייקט ובשיח.

המסלול לאוצרות וחשיבה חזותית, סמינר הקיבוצים

ביבליוגרפיה

ז'יז'ק, סלבו 2022. "הקדמה", בתוך האובייקט הנשגב של האידיאולוגיה, בתרגום נועם יורן, תל אביב: רסלינג, עמ' 19-28.

חדשות הכנסת, 2017. "הצעת חוק להחלפת המונח מפגר (תיקוני חקיקה), התשע"ז-2016 (קריאה שניה וקריאה שלישית) אושרה הבוקר בקריאה שלישית פה אחד", אתר הכנסת, 3.1.2017.

לוראן, אריק, 2011. פסיכואנליזה ובריאות הנפש, בתרגום אילנה רבין וטל מלמד, תל אביב: רסלינג.

Lacan, Jacques, 1972. "Discourse of Jacques Lacan at the University of Milan, May 12 1972," trans. Jack W. Stone (unofficial translation).

———, 2007 [1991]. *The Seminar of Jacques Lacan, Book XVII: The Other Side of Psychoanalysis*, trans. Russell Grigg, New York: W. W. Norton & Company.

Latour, Bruno, and Steve Woolgar, 1986 [1979]. *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*, Princeton: Princeton University Press.